

סוג חומר : OFFPRINT

מספר מדף: תדפיסים - פרי

מחבר: פריירה, פאולו

כותר: להאמין כי השינוי אפשרי [תדפיס]

הערה: In: Freire, Paulo. (1998). Pedagogy of hope. London: Rowman and Littlefield, pp. 72-79.

עברית: נתן גובר.

כותר נוסף: להאמין כי השנוי אפשרי [תדפיס]

[click on icon to view image](#)

קישור:

שפה: heb

מרצה: רם, איל. מחשבת החנוך הדמוקרטי

אזהרה!

אין לעשות כל שימוש ביצירה המוגנת בזכות יוצרים אלא בכפוף להוראות החוק. על פי דיני זכויות יוצרים, אין להעתיק את היצירה המוגנת ללא רשות בעל זכות היוצרים, למעט טיפול הוגן ביצירה למטרות כגון אלה: לימוד עצמי, מחקר, ביקורת, סקירה, דיווח עיתונאי, הבאת מובאות, או הוראה ובחינה הוראה ובחינה על ידי מוסד חינוך.

להאמין כי השינוי אפשרי

פאולו פרירה

אדם המגיע לשכונת מצוקה, לגטו, או למקום דומה שבו נשללת זכותו "להיות", חיוני שיהיה מצויד בסוג הידע שממנו ניתן להפיק סולידריות, יכולת "להיות ביחד". בהקשר זה העתיד נתפש לא כעתיד בלתי ניתן לשינוי, אלא כעתיד שבני אדם המעורבים בחיים ובהיסטוריה יכולים לעצבו יחד; כידע שממנו נשקפת ההיסטוריה כאפשרות פתוחה ולא מקובעת. העולם איננו בבחינת יש מוגמר. הוא מצוי תמיד בתהליך של התהוות. כסובייקט בעל זיקה דיאלקטית לעולם, בעל יעוד בעולם, אינני מוגבל רק לצפייה במה שקורה, אלא יש לי מחויבות להתערב כסובייקט במה שמתרחש בעולם. יעודי בעולם איננו סתם לתעד את המתרחש, אלא לחולל משהו בתוך מה שמתרחש. אני גם סובייקט וגם אובייקט, במידה שווה, במהלך ההיסטוריה. בהקשר ההיסטורי, התרבותי והפוליטי אני מתבונן באירועים לא כדי להסתגל אליהם, אלא כדי לשנותם, בעולם הממשי. אינני חסר אונים. למשל, הידע שיש לנו על אודות רעידות אדמה איפשר לנו לפתח את ההנדסה המתאימה כדי לסייע לנו לשרוד במצבים של רעידות אדמה. איננו יכולים למנוע רעידות אדמה, אך אנו יכולים להקטין את תוצאותיהן. בשל יכולתנו לרשום עובדות ואירועים, אנו רוכשים יכולת להתערב בהם, והדבר יוצר סוגים חדשים של ידע, הרבה יותר מורכב מאשר סתם הסתגלות למצב נתון ו"בלתי ניתן לשינוי". מסיבה זאת אינני מקבל (מפני שאין זה אפשרי) אותה עמדה נייטרלית שנוקטים לעתים, כהתחכמות או כתכסיסנות, אנשי חינוך, או חוקרי ביולוגיה, פיזיקה, סוציולוגיה או מתמטיקה. אין אדם יכול להיות בעולם, עם העולם ועם בני אדם אחרים, ולהעמיד פנים של נייטרליות. אין אני יכול להיות שרוי בעולם ללא הקשר, סתם כמשקיף. נכון, אני יכול לנקוט את עמדתי ולהסתפק בכך, אך עלי להיות מודע לשייכותי להקשר של החלטה, בחירה והתערבות. ישנן שאלות בסיסיות שכולנו חייבים לשאול, וזה מבהיר מדוע אי אפשר ללמוד לשם לימוד בלבד. כאילו ניתן ללמוד ללא כל קשר לאותו עולם מרוחק וזר המצוי "שם". לשם מה ולמען מי אני לומד? וכנגד מה וכנגד מי? איזו משמעות יש לעבודתם של מחנכים אידיאליסטים, המשקיעים את כל אונם בעבודה חינוכית בשכונות העוני,

באותו תת-עולם של מצוקה? האם היה טעם במאמציהם של מחנכים מסורים אלה, אילו היינו מניחים, שכוח עליון קבע כי למקופחים אין ברירה אלא להישאר קורבנות הכורח האכזר שהורס את חייהם? אילו היינו מניחים הנחה זו, שאינה מקובלת עלינו, הדבר היחיד שמחנך נלהב היה יכול לעשות הוא לשפר את כושרם של אנשים אלה להסתגל לשליה הבלתי נמנעת של קיומם. אילו כך היינו מניחים, פועלו היה מסתכם בשיר הלל לכניעה.

ואולם, בשל העובדה שהעתיד אינו חתום ומוחלט, אינו בלתי ניתן לשינוי, מחכה לנו תפקיד נוסף. תפקידנו הוא לדון בפתחות המהותית שיש לעתיד, להבהיר כי היא שרירה וקיימת לא פחות מן האומללות השלטת בשכונות העוני. כמו כן עלינו להבהיר, כי **הסתגלות** למצוקה, לרעב ולחולי, לתנאי חיים ללא היגיינה, שכל אדם במקומות הללו מתנסה בהם, יכולה להוות מצע להתנגדות - לא רק התנגדות פיסית, אלא גם התנגדות תרבותית. זוהי התנגדות לעזובה המשפילה שהעניים אנוסים לחיות בה. שני היבטים אלה של ההתנגדות הם במהותם אסטרטגיות הכרחיות להצלתו הפיזית והתרבותית של המדוכא. הפולחנים הדתיים האפרו-ברזילאיים יכולים לשמש לנו דוגמה, כיצד התרבות האפריקאית הגנה על עצמה בתנאים של עבדות כנגד השליטה של הכובש הלבן.

ובכן, חייבת להיות בנו מידה של התנגדות, השומרת על חיינו. ועלינו לדעת לכלכל את התנגדותנו כך שנישאר בחיים, שתפישת העתיד שלנו לא תהיה סטטית אלא דינמית, שנהיה משוכנעים כי יעודנו למצוינות, ולא לבינוניות, הוא ביטוי מהותי של תהליכי ההומאניזציה העוברים עלינו. אלה עקרונות היסוד עליהם מושתתים הביקורת והסירוב שלנו לקבל את הכניעה ההרסנית לדיכוי. לא לקבלת הדין, אלא לזעם על אי-הצדק או מצהירים אמונים.

אחת משאלות היסוד שעלינו לתת עליה את הדעת היא כיצד הופכים עמדות מרדניות בלבד לעמדות מהפכניות, בתהליך השינוי הרדיקלי של החברה. עמדות או פעולות מרדניות אינן מספיקות, למרות שהן מייצגות תגובה חיונית של כעס לגיטימי. יש להתקדם מעבר להן ולעבור לעמדה רדיקלית יותר של ביקורתיות ומהפכנות, לעמדה שאינה מסתפקת בנינוי אי הצדק, אלא מכריזה על אוטופיה חדשה. מהפך של המציאות מחייב יחס דיאלקטי בין שני מהלכים: גינוי תהליך הדה-הומאניזציה והכרזה על החלום על חברה חדשה.

על יסוד ידע זה, שתמציתו היא: "קשה לשנות דברים, אך אפשרי", אנו יכולים לתכנן את האסטרטגיה הפוליטית-פדגוגית שלנו, בין אם מדובר במחויבות בתחום השכלה למבוגרים או ילדים, בין אם בתחום הבריאות או בהקניית מיומנויות טכניות חדשות.

הצלחתם של המחנכים החלוצים מקורה באמונתם העמוקה, ששינוי הוא אפשרי כשם שהוא הכרחי. ברור להם שאין זה מוסרי לאפשר קיום של אותם מצבי מצוקה. מכאן, ידיעה זו שההיסטוריה היא מהות פתוחה מובילה לעקרון הפעולה, וכך סוללת את הדרך המעשית לגיוס סוגי ידע נוספים, חיוניים.

כמובן, אין אנו מתכוונים להסתה של המדוכאים למרד, או לגיוסם והתארגנותם כדי לזעזע את העולם. למעשה מדובר בעבודה בכל תחום שהוא, יהיה זה השכלה, בריאות, דת, במטרה לעורר את תודעתם של המשתתפים, בדרך ביקורתית ובונה, ביחס לאלימות ולחוסר הצדק המשוע של מצבם הקונקרטי. יותר מזה: עלינו להבהיר כי מצב זה איננו רצונו הבלתי נמנע של האל.

איני יכול לקבל את הפילוסופיה או הטקטיקה של מי שמאמינים, שככל שהמצב יורע כן ייטב. אך בד בבד אני דוחה לחלוטין את הטקטיקה הריאל-פוליטית, שפשוט מרדימה את המדוכאים ודוחה את השינוי ההכרחי של החברה לזמן בלתי ידוע. איני יכול למנוע מהמדוכאים שאני עובד עמם באזורי מצוקה, מלהצביע בעד פוליטיקאים ריאקציוניים, אך חובתי להזהירם מפני הטעות שהם עושים, מפני הסתירה הכרוכה במעשיהם. להצביע עבור פוליטיקאי ריאקציוני משמע להבטיח את הסטטוס קוו. אם אני מעריך את עצמי כאדם פרוגרסיבי עקבי, כיצד אוכל להצביע עבור פוליטיקאי שנאומיו מבטאים עלבון לסולידריות ומצדדים בגזענות?

כאשר אני מניח, כנקודת מוצא, שמצב המצוקה בו שרוי המדוכא, בראש ובראשונה, הוא ביטוי של אלימות ולא ביטוי רצונו של אל מעניש, וגם לא ביטוי של עצלות או מוצא אתני או עדתי, כי אז אני, כמחנך, חייב להיות מצויד ומיומן פי כמה. שאם לא כן, מאבקי יאבד את כוחו. כלומר, אותו סוג של ידע שדיברתי עליו קודם, לפיו "קשה לשנות דברים, אך אפשרי", אמנם נוטע בי תקווה וממריץ אותי לפעולה, אך אינו מספיק כדי להפיק ממנו את הכוח הנדרש. איתן בידיעה כי אפשר לשנות, עלי להצטייד בידע ספציפי מסוגים שונים, שאבסס עליו את עשייתי החינוכית ואזין ממנו את סקרנותי. למשל, כיצד אעסוק באוריינות אם לא ארכוש מיומנויות בהקניית

הקריאה והכתיבה? ומצד שני, כיצד אעבוד בכל תחום שהוא, בין אם אורייתות, ייצור, הקמת קואופרטיבים, בריאות, אם לא ארכוש ידע על המיומנויות ותבונת הכפיים, ואף הערמוניות, שאנשים הצליחו לשרוד באמצעותן?

כמחנך עלי "לקרוא" כל הזמן את העולם שבו חיים האנשים שאיתם אני עובד; העולם שהוא ההקשר המידי של האנשים בשטח, וגם העולם הרחב יותר שהם חלק ממנו. כלומר, במגע עם האנשים אסור לי בשום אופן להמעיט בערך הידע שרכשו בניסיון חייהם הבלתי אמצעי, או להתעלם ממנו. חלילה לי להמעיט או להתעלם מהאופן שבו הם מסבירים את העולם, כולל תפישתם מהו יעודם, מהי נוכחותם בעולם. ידע זה מתגלה או נרמז או חבוי במה שאני מכנה "פענוח הצופן" (decoding) של העולם, שהוא קודם תמיד לפענוח הצופן של המילה.

אמנם איני יכול לסגל את דרך חשיבתי לדרך החשיבה ול"ידע המקורי" של האנשים בשטח, אך מצד שני, כל עוד אני רואה את עצמי כמחנך פרוגרסיבי, איני צריך לכפות באורח מתנשא את ה"אמת" שלי. עם זאת, באמצעות דיאלוג אפשר לדרבן קבוצות של אנשים לעבד את ניסיונם החברתי-היסטורי ולעשותו לניסיון המעצב שלהם. בזכות דיאלוג כזה יהיה מיותר להרבות בהסברים מעבר לרמה של "עובדות".

אחת השגיאות המקוממות ביותר של פעילים פוליטיים, במיוחד מהסוג הסמכותי "משיחיי", היתה מאז ומתמיד בורותם המוחלטת בכל הנוגע לתפישת העולם של האנשים בשטח. הם רואים את עצמם כנושאי "האמת", שאיש אינו יכול לסרב לה, הם חושבים כי תפקידם הנעלה הוא לא להעמיד את האמת הזאת להתדיינות, אלא לכפות אותה ללא עוררין.

לאחרונה האזנתי לוויכוח שבו פועל צעיר, שסיפר על חייו בשכונת מצוקה, אמר, כי הוא כבר לא מתבייש במקום שבו הוא גר. "אני גאה", הוא אמר, "על מה שהשגנו בזכות מאבקנו ובזכות ארגוננו. למעשה, אם הייתה לנו הכרה מלאה במצבנו ובסיבות שגרמו לו, היינו מבינים כי לא אנו צריכים להתבייש בתנאי חייו, אלא אלה החיים בעושר ואינם עושים מאומה כדי לעקור את המצוקה שסביבם".

ייתכן שדברים אלה של האיש הצעיר לא היו עושים רושם על פעילים פוליטיים סמכותניים או משיחיים. אפשר אף לשער שהיו מעוררים תגובה שלילית אצל מי שמאוהבים באידיאות מהפכניות יותר משהם חשים מחויבות כלפיהן. אך בעיקרו של דבר, האיש הצעיר ביטא את דעתו באופן ששיקף כיצד הוא "קורא" את עולמו ואת

ניסיונו בעולם. בעבר הוא התבייש, אך עתה הוא מסוגל להבין כי התנאים שבהם הוא מוצא את עצמו אינם פרי מעשיו או מחדליו; ובעיקר, הוא למד כי המצב שבו הוא שרוי ניתן לשינוי. מאבקו משמעותי ליצירת המודעות החדשה הרבה יותר מאשר מליצותיהם של פעילים פוליטיים אובססיביים.

חשוב להדגיש, כי פריצת הדרך למודעות חדשה של הבנת העולם אינה פריווילגיה של אדם בודד. את פריצת הדרך הזו מאפשרת התנסות "קולקטיבית". אך בדרך כלל, יחיד כלשהו הוא שיציג ויבטא, באופן אינדיווידואלי, את התפישה החדשה של המציאות החברתית. אחד מתפקידיו הבסיסיים של המחנך הער והפתוח הוא להיות קשוב ולחוש כיצד קבוצה מסוימת קוראת ו"קוראת מחדש" את המציאות שלה, על מנת שיוכל לעורר הבנה מוכללת יותר ויותר של המציאות החדשה הזאת.

עלינו לזכור, כי אחד מתפקידיה של האידיאולוגיה ההגמונית הוא להחדיר במדוכאים

רגשי בושה ואשמה ביחס למצבם כמדוכאים. רגשות אלה של בושה ואשמה לעתים ממש גלויים לעין. בדוגמה כזאת נתקלתי בביקור במכון הקתולי של קליפורניה. אישה ענייה סיפרה לי על בעיותיה וקשייה, על גודל מצוקתה. חשתי חוסר-אונים. לא ידעתי מה לומר. חשתי זעם רב על מה שעובר עליה. לבסוף שאלתי אותה: "האם את אמריקנית?"

"לא, ענתה לי, "אני ענייה."

דומה שיותר מכול מילאה אותה המחשבה בושה שהיא כישלון; וגם העובדה שהיא כישלון באשמתה, והיא כמעט מבקשת להתנצל בפני החברה, שהיא חלק ממנה, כלומר בפני צפון אמריקה. אני עדיין יכול לראות את עיניה הכחולות המלאות דמעות, דמעות סבל והאשמה עצמית על שהיא כישלון אישי. אנשים דוגמתה שייכים לאותם המונים, פצועים ומושלכים לשוליים, שטרם הבינו כי הסיבה לסבלם היא העיוות של השיטה החברתית-פוליטית שבתוכה הם חיים. כל זמן שיחשבו כפי שהם חושבים על עצמם, מן הסתם יחזקו את השיטה. למעשה, בבלי דעת, יהיו שותפים לקנוניה עם הסדר הסוציו-פוליטי אשר יוצר דה-הומאניזציה.

למשל, לחוגי השכלה באזורי מצוקה יש משמעות רק אם הם מתקיימים בהקשר של תהליכי הומאניזציה. במילים אחרות, עליהם לאפשר פעולה לאקוויוואלנט החברתי-היסטורי והפוליטי של הפסיכואנליזה, שבאמצעותו ניתן לסלק את ההאשמה העצמית הכוזבת שהוחדרה באנשים אלה. סילוק ההאשמה העצמית מקביל לסילוק

צלו הפולשני של המדכא, שהתביית בתוך נפשו של המדוכא. כמובן, ברגע שמסלקים את הצל מן המדוכא, יש להחליפו בתחושת אוטונומיה ואחריות. מעשה זה של שינוי התודעה, שדיברתי עליו זה עתה, ואני מכנהו conscientization, הוא חשוב ורלוואנטי מבחינה פוליטית ומבחינה מוסרית, אך אין להסתפק בו. חשוב להתקדם ממנו להוראת הכתיבה והקריאה של המילה. בהקשר דמוקרטי אין אנו יכולים להפוך חוג להשכלה למסע למען מהפכה פוליטית, או למרחב שנועד אך ורק לניתוח המתרחש בעולמנו. תפקידם הבסיסי של המחנכים הוא לנסות ולממש, מתוך אמונה ולהט, את הזיקה הדיאלקטית בין קריאה של העולם לבין קריאה של המילה. אם נהרהר ברעיון, שהמצב האנושי הוא במהותו בלתי מוגמר, וכתוצאה מכך אנו בלתי מושלמים בהווייתנו ובידיעתנו, יתברר לנו כי בעצם אנו "מתוכנתים" ללמוד, כי יעודנו, מעצם חוסר השלמות שלנו, הוא לחתור לשלמות, לחתור ל"מחר" שייוסף ל"היום". במילים אחרות, בכל מקום שחיים אנשים ונשים, תמיד יש משהו לעשות, להשלים, ללמד וללמוד. לדעתי, אין משמעות לכל הפעולות הללו אם יעשו אותן מחוץ להקשר הסוציו-היסטורי, שבתוכו גברים ונשים מוצאים את עצמם, שבתוכו הם מגלים את יעודם "למצוא שלמות", "להיות יותר".

מתוך: Paulo Freire (1998), Pedagogy of Hope, Oxford and London: Rowman and Littlefield, pp. 72-79

עברית: נתן גובר
התרגום נעשה בשינויים קלים, לצורך התאמתו לספר.